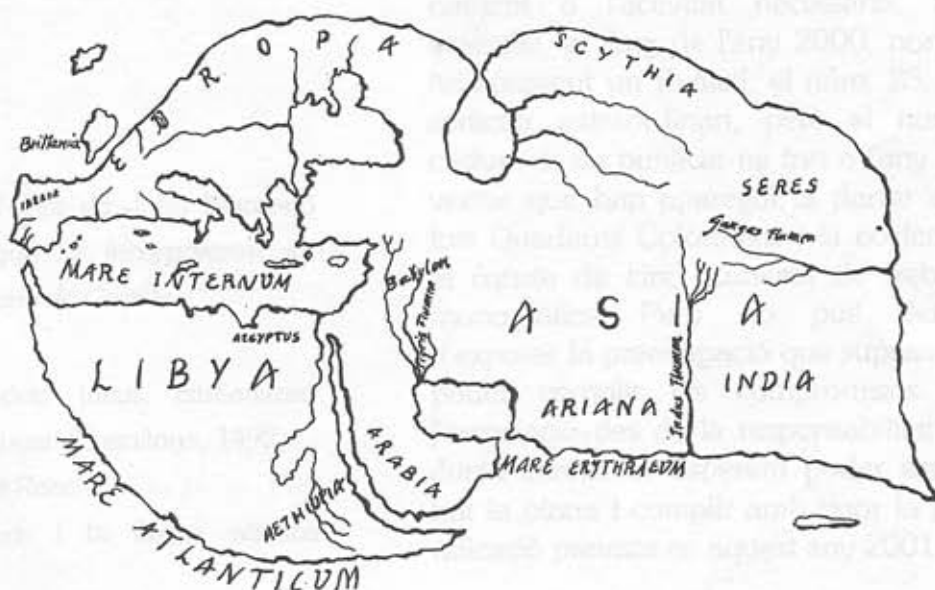

Centre d'estudis colombins

Somari

El món, segons el geògraf Estrabó (segle I aC.)

En aquesta concepció del món es basava el projecte portuguès d'arribar a l'Índia circumnavegant Àfrica. (Dibuix d'Ascenció Ferrer)

ÒMNIUM CULTURAL

Montcada, 20 pral. (Palau Dalmasas) - 08003 BARCELONA

Tel. (93) 319 80 50 - Fax : (93) 310 69 00

26

Butlletí del Centre d'Estudis Colombins

Any X / Núm. 26 / juny 2001 / Preu: 300 Pts. - 18 FF - 1,79 euros

BUTLLETÍ DEL CENTRE
D'ESTUDIS COLOMBINS

ANY IX / Núm. 26, juny 2001

Director: Joaquim Arenas i Sampera

Secretaria de redacció:

Teresa Clota i Jaume Cañadas

Editor: Òmnium Cultural

Imprimeix: Casa Boada - Comtal, 26

08002 - Barcelona

Dipòsit Legal: B- 16689/95

Sumari

Editorial

Vida del Centre

Tribuna

- Fragment de l'obra de Juan Manzano
*Manzano Porqué se incorporaron las
Indias a la Corona de Castilla.*

Articles

- Salvaguarda dels jueus cristianitzats
vinguts de Portugal (Barcelona, 1492).
Per Pere Català Roca
- Cristòfor Colom i la llengua nàutica
catalana.
Per Jordi Bilbeny
- Sobre el nom "Fernando" posat a un fill
del futur descobridor.
Per Dalmau Valls

In memoriam

Bibliografia

NOTA

S'autoritza la reproducció, parcial o total, dels articles publicats en aquest butlletí, sempre que s'hi faci constar la procedència. Agraïm que se'ns fes arribar un exemplar de les publicacions on els nostres treballs hagin estat reproduïts o esmentats o fins i tot una fotocòpia que identifiqui la publicació i la data d'edició.

Editorial

El temps passa i no perdona. La nostra associació disposa d'una petita estructura per organitzar actes i fer les publicacions periòdiques i aquelles que són el resultat de l'estudi científic dels membres del nostre Centre.

Amb tot, el suport administratiu de què disposem, tot i ser un gran ajut, no ens allibera de donar dinamisme voluntàriament a l'activitat necessària. Per exemple, al llarg de l'any 2000, només ha aparegut un Butlletí, el núm. 25, de caràcter extraordinari, però el nostre costum és de publicar-ne tres a l'any. És veritat que han aparegut al darrer any tres Quaderns Colombins i la col·lecció ja consta de cinc números de treballs monogràfics. Però no puc deixar d'exposar la preocupació que suposa no poder complir els compromisos de l'associació des de la responsabilitat de Junta Directiva. Esperem poder esmenar la plana i complir amb rigor la planificació prevista en aquest any 2001.

En canvi, és causa de goig constatar l'èxit del II Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona, celebrat a la Casa Moja d'aquesta ciutat. Tant el nombre d'inscrits, com el nivell científic de les ponències, igualment que l'interès de les comunicacions (certament innovadores en molts dels casos) i el marc noble de la Casa Moja a la boca de la Rambla, juntament amb el servei i atenció als participants degut a la gene-rosa atenció del Dr. Marc Mayer, produí un resultat global molt satisfactori. És bo de ressaltar l'alt nivell d'algunes aportacions fins aleshores inèdites que es pogueren sentir en el transcurs del col·loqui.

En el marc de les nostres voluntats ho podem fer tot menys defallir. Perquè la

veritat històrica sobre la naturalesa de Colom és més al nostre abast, més a prop. I per poder continuar fent camí, tots necessitem l'escalf que pot proporcionar una vida dinàmica del Centre a uns i als altres, tant els que assumim responsabilitats directives com els que fan recerca i els mateixos socis, amb l'interès que els mou l'activitat associativa. A tots ens motiva la mateixa causa.

Voldria expressar un desig en qualitat de president. Que el segle XXI esdevingui definitiu per a l'aclariment científic i, per tant, demostrable sense dubitacions de cap mena, de la pàtria de Colom. Perquè una qüestió és que el convenciment propi sobre aquest tema històric sigui ple i afermat en el nostre centre i l'altra és que el món científic universal pugui acceptar-lo com un missatge clar i irrefutable.

Joaquim Arenas i Sampera
President

Vida del Centre

Ressenya del II Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona

Per Jordi Gàlvez, relator i Roser Parellada, vocal de la Junta Directiva.

El II Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona ha estat un legítim successor del que es va celebrar fa set anys en aquesta mateixa ciutat. És innegable que hem assolit una percepció molt més exacta i justa de determinats aspectes essencials de la complexa personalitat de la figura de Cristòfor Colom. Les relacions del Descobridor amb Portugal havien estat una de les assignatures pendents de la historiografia catalana colombina, probablement, a causa del tradi-

cional allunyament entre Espanya i Portugal, un país aquest que, com va recordar el professor Baquero Morenó, és independent, en opinió de molts catalans, gràcies a la nostra Guerra dels Segadors. Fugint d'aquest desencontre, que no té res a veure amb el tarannà de la historiografia catalana, el nostre congrés ha fet un pas endavant per al reconeixement de les relacions entre Portugal i Catalunya. En aquest sentit hem de tenir present la important aportació dels professors Baquero i Themudo, que han establert nous punts de referència per als estudis colombins catalans i que, amb tota justícia, hem de consignar i valorar en gran estima.

Ponències:

El professor **Pere Català Roca** féu la inauguració de les jornades amb la ponència **Un desaparegut document colombí referit a Portugal**. Es tracta d'un document poc conegut dels reis catòlics durant els "pleitos colombinos": la "Real Cédula de los Reyes Católicos a favor del Almirante D. Cristóbal Colón, Segovia, a 16 de agosto de 1494, presentada por Diego de Arana en el pleito a 24 de agosto de 1535".

En la seva ponència ha assenyalat també que l'amant, que no esposa, de Cristòfor Colom, Beatriz Enríquez de Arana, li donà com a fill Fernando. Que, posteriorment, arran dels plets amb la Corona, la branca legítima de Colom (Luis Colom) i la seva mare, acceptà com a domèstic Diego de Arana, de la branca il·legítima, per a tramitar els interessos contra la Corona espanyola.

El Dr. **Marc Mayer i Olivé**, director general del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, basà la seva conferència **L'humanisme portuguès davant la Descoberta** a emmarcar l'època del descobriment; parlà d'algunes característiques del Renaixement i de l'Huma-

nisme floreixents, dels pols de poder en aquell moment a Europa, amb un pes decisiu del Vaticà (el cardenal Margarit i Pau de Girona era l'ambaixador dels reis catòlics al Vaticà i Alexandre VI, valencià, autor de les Butlles Alexandrines, n'era el Papa). Va explicar com l'acció de la propaganda va convertir el descobriment en una epopeia a causa de la imaginativa italiana i la ideologia de l'època; va fer moltes cites de llibres com el de Pietro Bembo (1556) que descriu aquell ambient a *De navigatione Columbus*. En canvi, la veritat quedà amagada. Cal anar a explorar els documents dels arxius vaticans, "la intercaetera" de 3 de maig de 1493 i d'altres documents anteriors que mostren les rutes obertes abans de la descoberta protagonitzada per portuguesos i catalans (ell va dir "espanyols"!). Va remarcar que les relacions comercials van prendre un caire i una orientació diferents a Portugal, més de l'estil anglès i l'holandès que de l'espanyol.

La fascinació lusitana per Àsia contrasta amb la indiferència per Amèrica i la perspectiva espanyola, defensora de l'evangelització del Nou Món. En aquest sentit, la voluntat humanista dels reis peninsulars, que havien d'espolsar-se la sospita de no ser prou purs, per a la important presència ibèrica de jueus i àrabs, va ser determinant per a la italianització completa, des del punt de vista cultural, de l'esdeveniment històric de la descoberta. El fet que el nom del nou món acabés denominant-se Amèrica, en record de Vespuccio, és prou significatiu en aquest sentit.

El Dr. **Humberto Carlos Baquero Moreno**, de la Universitat de Porto, remarcà en la seva ponència *Els portuguesos de Catalunya en el regnat de Pere el Conestable* la gran importància de les relacions entre Catalunya i Portugal durant el seu regnat.

El professor Baquero, fidel continuador dels estudis del professor Martínez

Ferrando, ha observat amb major deteniment la realitat de la presència de portuguesos a Catalunya i ens ha previngut contra determinats hàbits historiogràfics mancats d'exactitud.

En aquest sentit, ha estat interessant consignar la cèlebre batalla d'Aljubarrota, que va comptar amb soldats portuguesos en els dos bàndols i de la qual tenim poca informació sobre els companys portuguesos del Conestable. La identificació de Meneses i Da Silva com a germans, malgrat la seva diferent denominació onomàstica, ha esdevingut molt interessant. Igualment, la personalitat del Conestable, un príncep cerimoniós i exquisit, ens ha estat reportada, a l'ensens que el desencontre amb la Generalitat i els partidaris catalans del Conestable, Quatre-cents cavallers i al voltant de sis-cents portuguesos van establir el petit nucli de connacionals dels quals es va envoltar el rei Pere.

El Dr. **Filipe Themudo Barata**, de la Universitat d'Èvora, presentà la ponència *Personatges portuguesos en l'entorn de Colom a Portugal*; digué que se sap poc a Portugal de la personalitat del Descobridor del Nou Món. Tan sols es coneix el que hi ha escrit i és ben poc, perquè no hi ha literatura portuguesa dels esdeveniments d'aquella època. Va explicar el context portuguès en la descoberta i les aliances que Portugal buscava amb Catalunya per trobar l'equilibri peninsular i defensar-se de Castella. Catalans i portuguesos van mantenir unes relacions comercials molt estables fins l'any 1466. Els comerciants i mariners compartien les mateixes regles de comerç. A partir de l'any 1466 l'eix de la política exterior portuguesa fou l'Atlàntic en competició amb els coneixements marítims "de Castella" (ho podeu creure? ho va dir així mateix! és a dir, que durant una generació els catalans desapareixem de la història?) Està ben clar que era amb l'Estat català amb qui competien,

perquè va dir que les expedicions marítimes van començar a ésser afers d'estat.

Tot i el títol escollit, no ha pretès fer una biografia dels personatges, en presenta, en canvi, moltes relacions i referències. Sobre Felipa Perestrello va dir que no pertanyia a la casa de Braganza, que el pare de Felipa, "cavalleiro" de la casa de D. Enrique, mai no havia tingut un estatus nobiliari.

Sobre l'accés de Colom al rei, hi havia uns nobles que tenien títols, però no tenien el relleu de Vasco da Gama. també parlà de la generació de Ceuta dient que quan algú volia una renda per haver fet serveis al rei, feia constar d'"haver lluitat a Ceuta".

Sobre el context en què va viure Colom parlà de les relacions externes de Portugal en aquella època, per exemple, en 1383-85, intentava mantenir la seva independència fent contractes amb Catalunya. El 1493 el rei portuguès demanava un exèrcit a Pere III el Cerimoniós per a contenir els castellans. Hi havia marcades dues àrees per a Portugal: al nord, Anglaterra, França i la costa de Flandes i, al sud, Itàlia i el regne de la Berberia.

El professor **Jordi Bilbeny** exposà la ponència **Pero Vásques de Saavedra i Cristòfol Colom**. Tant en la seva ponència com en la comunicació, molt valuoses, ha resseguit els problemes de la interpolació, de la falsificació històrica, sempre destinades a intentar esborrar la participació catalana en la descoberta i coneixement del nou món. Les seves investigacions giren al voltant de personatges portuguesos residents a Catalunya anteriors a la descoberta.

Són importants les noves dades que aporta sobre la veritable personalitat de Pero Vásques de Saavedra i sobre l'autèntica identitat de la vila de Pals; i no Palos, en la història del descobriment.

Comunicacions:

En el camp de les comunicacions, totes de qualitat, cal destacar la innovació de moltes, cosa que ha despertat una gran expectació. No menys importants han estat els comunicats sobre aspectes col·laterals del tema del Col·loqui.

La primera comunicació fou la del professor **Joan Miralles i Montserrat, Lluís de Santàngel i Mallorca durant la guerra civil catalana**, en la qual ha remarcat amb gran solvència aquestes relacions històriques.

La professora **Teresa Baqué**, amb **El nou món i la Mediterrània**, encetà el tema que seguiren d'altres comunicacions pel que fa a la vinculació de Colom i molts d'altres personatges de la Descoberta d'Amèrica amb l'Empordà.

Seguí també la mateixa argumentació el professor **Jordi Bilbeny** amb **Història d'un corsari dit Alfons Yànyez, el 1477**. En la comunicació parlà sobre els Yanyes Pinçon que vingueren de Portugal amb el rei Pere IV el Conestable a Catalunya i actuaren en càrrecs importants i com a corsaris. Després de la mort del rei es quedaren a l'Empordà, on es troben documentats en l'època de la descoberta i abans, durant la guerra de la Generalitat contra el rei Joan II (1462-1472).

Continuaren, seguint en el mateix corrent d'investigació, les comunicacions de:

La professora **Montserrat Rodríguez i Fita** amb **Vicent Yànyez, corsari a Catalunya**.

També, la del professor **Jordi Indiano i Navarrete**, amb **Joan da Silva i Pals de l'Empordà**.

I la del professor **Santiago Serra Maurici**, amb **Alfons Yànyez Pinzon i Cotlliure**.

I, encara, en aquest mateix context, un interès especial suscità la comunicació aportat per la professora de la Universitat Catòlica d'Amèrica, La Dra. **Alba Vallès**, sobre **Pere de Portugal i el comtat d'Empúries**, en què va presentar les seves recerques i deduccions, sempre avalades per documents, sobre l'Empordà i la relació d'aquesta terra amb la Descoberta del Nou Món.

Per reblar el clau del context cultural i ideològic europeu de l'època, el professor **Andreu Grau i Arau** amb **El portuguès Antonio de Gouveia i el valencià Pere Joan Nunyes: orientacions de l'aristotelisme renaixentista**, va parlar sobre la influència de Plató i Aristòtil durant els segles XV i XVI, en aquells anys renaixentistes i de globalització europea; digué que hi va haver una crisi del sistema de percepció de la realitat aristotèlica, malgrat que algun personatge culte de València com Pere Joan Nunyes (1522-1602) s'hi va acostar. A grans trets, creu que durant el Renaixement hi va haver moltes contradiccions.

El professor **Ismael Martínez i Pelegrí** enginyer i expert navegant, en la seva comunicació **De les illes Açores a Lisboa**, va dir que llegint el "Diari de navegació" es veu clarament que el descobridor era un personatge extraordinari en l'art de navegar, que no s'equivocava mai, que sabia exactament on anava, què volia i què havia de fer en cada moment; que era un home cultíssim i un científic com n'hi devia haver pocs en aquell temps; que era un autèntic humanista perquè el que va fer amb els mitjans d'aquella època demostra la seva saviesa. Va dir que els historiadors han manipulat la seva

història perquè no han anat a consultar la informació directament al "Diari de navegació".

El professor **Carles Camps i Pérez** participà amb la comunicació **Diogo de Teyde, Colom i la descoberta d'Amèrica**.

El professor **Joaquim Arenas**, president del Centre d'Estudis Colombins, féu una valorada aportació **La personalitat del Descobridor del nou món i els testimonis que l'avalen de Portugal estant**. Tant ell com d'altres experts veterans del Centre van fer aportacions interessants sobre les relacions entre Catalunya i Portugal. Van donar exemples que demostren que hi hagué una relació de molta amistat entre la reialesa portuguesa i la catalana. Els reis de Portugal van fer una estada al castell de Gelida, que era dels Bertran, i prop d'allí hi ha la Torre Coloma o dels Colom, tots pertanyents a famílies molt importants de l'entorn reial; des del Consell de Cent s'hi enviaven missives. Van parlar també de la família dels comtes d'Urgell, la filla gran dels quals, Isabel, es va casar amb el Duc de Coimbra, cunyat de l'Infant Enric de Portugal.

La comunicació del Sr. **Caius Parellada i Cardellach**, advocat i historiador, **Els catalans a Portugal**, llegida per la seva filla Sra. Roser Parellada, es basà detalladament sobre aquesta relació. Segons les seves investigacions, argumenta que una néta del Comte d'Urgell, el Dissortat, que es deia Felipa i era filla de Na Isabel de Portugal i d'Urgell, duquesa de Coimbra, va ser la legítima esposa del descobridor i no pas la figura novel·lesca que ens presenten anomenada Felipa Moniz Perestrelo, d'origens poc coneguts i gens comprovats.

El senyor **Ernest Vallhonrat** exposà la seva comunicació sobre Miquel Ballester,

personatge històric i reial que fou íntim amic i tutor del fill del descobridor. Es feren al·lusions sobre "Terra Rubra" com a lloc possible de naixement del descobridor en els Països Catalans. El senyor Vallhonrat en coneix una a Sardenya (a l'Alguer) i el senyor Manuel Bestratén, estudiós de Tortosa, diu que allí també hi ha una Terra Rubra.

Efemèrides

El nostre consoci i fundador, Pere Català Roca, ha estat objecte de diversos homenatges al llarg de l'any 2000. No podia ser altrament perquè Català Roca, especialista en diversos camps, des de la fotografia comercial i artística, passant per un tema que ha esdevingut clau en la seva vida com és la vivència i difusió de la realitat catalana concretada en la ciutat de l'Alguer, fins a la pregona i amplíssima tasca d'historiador i escriptor de temes de la cultura popular, hi ha esmerçat el millor de la seva voluntat i de la seva vida.

Des de bon començament el trobem entre els fundadors del Centre d'Estudis Colombins com un expert en una qüestió tan intrincada com la naturalesa catalana de Colom i el món català que s'hi relaciona.

És per això que no és estrany que la societat civil li hagi volgut reconèixer la dedicació de la seva vida a una causa tan noble com és la d'ajudar a construir la pàtria. Així, la Fundació Jaume I li atorgà el dia 2 de novembre el Premi d'Actuació Cívica com a penyora de reconeixement públic de la seva actuació ciutadana i el municipi de l'Alguer, a petició de la ciutadania, el proclamà, el dia 2 de desembre, ciutadà honorífic.

Anteriorment havia rebut, també, la Creu de Sant Jordi per part del Govern català i el Títol d'Honor de la ciutat de Valls, la seva vila natal.

El Centre d'Estudis Colombins vol sumar-se a aquests homenatges per dues raons: per ser Català Roca un ciutadà de mèrit extraordinari i perquè sense la seva constant col·laboració en tots els ordres -especialment el científic-, el Centre d'Estudis Colombins no hauria pogut realitzar la línia ascendent que l'ha distingit al llarg d'aquest decenni.

Conferències

El 8 de febrer, la nostra consòcia Dra. Alba Vallès, professora de la Universitat Catòlica d'Amèrica, féu la presentació detallada de la seva obra *Documentos sobre Colom*.

El 22 de març, el professor Josep M. Llobet, parlà sobre *Els nobles de la Segarra en temps de Colom*, en què aportà nous punts de mira en relació amb la gent de la Segarra i la mar Mediterrània.

El 26 d'abril, l'historiador i arxiver Mn. Antoni Bach va presentar un extens treball sobre *La família Vilaró Calders entre el Solsonès i La Segarra*.

Òbits

El dia 5 de gener proppassat el nostre consoci Sr. Jaume Albertí, de pseudònim Jacme A. Cornet (Orleans, 1932-Hondures 2001), morí sobtadament, afectat per una crisi cardíaca. Feia trenta-sis anys que vivia a Amèrica. Fou president del Casal Català d'Hondures. Cornet ha estat un investigador ple d'inquietuds. Per lliurar-se del servei militar s'embarcà vers el nou continent, on al llarg de tant de temps que hi ha romàs s'ha mostrat com un català que, tot i la llunyania de la pàtria, no va deixar en cap moment de tenir-la com a objectiu principal del seu vivent. Home de lletres, escrigué poesia, teatre i no-

vel·la. Seguia l'activitat del nostre Centre amb passió (precisament la darrera novel·la que va escriure, *Cristòfor Colom, el corsari*, té un títol prou evocador). La hi publicà l'editorial Pagès de Lleida, el 1998. La seva filla Montserrat ens ha comunicat el seu traspàs l'endemà mateix de produir-se. Per a ella i per a tots els familiars el nostre condol.

També hem de lamentar la mort de la nostra consòcia Montserrat Iglésies i Boix, la qual era assídua a les conferències mensuals del Centre. El nostre condol als seus familiars i amics.
Que la terra els sigui lleu a tots dos!

Comunicat del nostre consoci Sr. Ramon Navarro

Un dia, tot esperant que em portessin un lligall del XIV a la Biblioteca de Catalunya, vaig ficar el nas en un moble-catàleg que hi ha al passadís al costat de la Sala de Reserva. Hi vaig trobar la llista de malalts de l'hospital (aquell edifici era l'hospital) dels segles XIV i següents. Em va fer gràcia la troballa. Vaig continuar remenant... Hi ha 400 manuals de notaris de Barcelona des del segle XIV al XVI. La Reis, bibliotecària de papers vells, bruts i mig menjats per les rates (feien uns forats les rates!), em va dir que a l'hospital hi havia notaris perquè els malalts fessin testament i, a més, feien testaments i altres treballs per a la gent del barri. Total, que allà hi ha tots aquests manuals de notaris.

Per sorpresa meva, perquè sembla una cosa impensable, tot aquest material i tots els pergamins i papers estan informatitzats. Escrius a l'ordinador la paraula *Colom* i et surten 450 referències d'altres tants documents. Hi poses qualsevol cognom i et surt una pila enorme de paperassa que t'ofega. I jo vinga copiar-ho. Em sortia fum del cap. En Francesc Albardané em va dir: pregunta si tenen

impresora i t'ho imprimeixen. Però, per raons inexplicables, els ordinadors de la Biblioteca de Catalunya no tenen impresora per a aquests tipus de documents. Bé, estic o estaré en condicions de donar llistes enormes (que les llistes són molt llargues), de Bertrams, Cabots, Casanoves i altres. Però, qui agafarà la seva part i es responsabilitzarà de consultar-la document per document? Tot és a la Biblioteca de Catalunya. Sala de Reserves. Cal gent! Prou de contemplar-nos i a treballar. Endavant socis! Cap a la Creu de Sant Jordi!

Tribuna

Fragment de l'obra de **JUAN MANZANO MANZANO** *Porqué se incorporaron las Indias a la Corona de Castilla*

[...]

“Por la época en que fueron descubiertas las Indias Occidentales se encontraban al frente de los “reinos de España” Isabel y Fernando. Aquélla, reina de Castilla desde 1474; éste, soberano de Aragón desde 1479. Cada uno era señor de poderosos estados.

Hacia 1484 llegaba a España Cristóbal Colón, decidido a presentar a los Reyes Católicos sus proyectos de descubrimiento de unas tierras lejanas y desconocidas, hacia la parte de las Indias. En estas condiciones, tan extraña y nueva resultaba la empresa colombina para Aragón como para Castilla.

Desde el primer momento tuvieron conocimiento ambos monarcas –“sus altezas”- de los planes del extraño navegante, si bien uno y otro, por las preocupaciones y gastos de otras empresas más urgentes –campana granadina, etc-, de un lado, y por los riesgos y resultados muy problemáticos de la empresa nueva –“la tenían por imposible y por cosa de burla”-, tardaron en otorgar su consentimiento a los planes del Descubridor. Siete largos años, entretenidos en consultas y reuniones con las personas más caracterizadas de la época, transcurrieron antes de que los Reyes Católicos prestaran su conformidad a la expedición que había de llevar la luz del Evangelio a las lejanas tierras de América.

En este espacio de tiempo no fueron solos Isabel y los castellanos, como corrientemente se ha dicho, los únicos

interesados en la resolución de la, a primera vista, quimérica empresa descubridora; también el rey Fernando y los principales personajes de su corte tuvieron parte activísima en las negociaciones preliminares y en la decisión final.

La participación de Fernando queda perfectamente demostrada con sólo pasar la vista sobre las cuatro primeras preguntas del interrogatorio a que fue sometido en el célebre pleito de los hermanos Colón. El hijo del primer almirante solicitó, en apoyo de sus derechos, la declaración del rey católico como testigo de mayor excepción que era en las primeras negociaciones de su padre. Aceptado por el monarca el requerimiento de D. Diego, tuvo a bien contestar un largo interrogatorio al que pertenecían estas preguntas:

“ I. Primeramente, quando el almirante su padre vino a estos vuestros reynos .y se ofreció que descubriría estas tierras, Vs. As. lo tenían por imposible y por cosa de burla.

“II. Iten, quel dicho almirante anduvo más de siete años suplicando a V. A. que tomase asiento con él y favoreciese la negociación y que descubriría las dichas yndias, y V. A., lo sometió a los arçobispos de seuilla y granada que platicasen con el dicho almirante para ver si traya camino lo que dezia.

“III. Iten, que los dichos arçobispos platicaron con el dicho almirante muchas veces y vistas sus razones ellos y juan cabrero, camarero de V. A. dieron su parecer que V. A. deuia mandar hacer esta esperiencia aunque se gastase alguna cantidad por el grande prouecho y honra que se esperaua de descubrirse las dichas yndias.

“IIII. Iten, visto este paracer, V. A. mandó dar un quento al dicho almirante para el gasto del armada que uuo de

hazer para descubrir aquellas tierras, y se tomó con el dicho almirante cierta capitulación y se le concedieron privilegios sobre ello y él se partió estando V. A. en granada el año 1492, y se fue al puerto de palos donde armó tres nauios de gente y mantenimientos, y se embarcó y tomó su viaje".¹

De los anteriores pasajes se deduce claramente que Fernando tuvo una participación activa en la preparación del descubrimiento. Conoció los planes del genovés desde el primer momento; dudó en un principio, como dudaron su mujer y muchos contemporáneos, de la efectividad de los proyectos colombinos; procuró, cauto y prudente, antes de dar su consentimiento, asesorarse de personas doctas de toda su confianza, y al fin, con los pareceres conformes, de los arzobispos de Granada y Sevilla y de su camarero, autorizó e hizo posible el viaje con la cantidad que mandó dar al Almirante.

Con excepción de la primera pregunta, siempre habla Diego Colón en singular, "Vuestra Alteza", cuando se refiere a la intervención real en este período preparatorio, lo cual prueba que fué sobre D. Fernando donde gravitó todo el peso de la laboriosa negociación; él, cabeza de aquella real familia en la que convivían dos corazones fundidos en un solo anhelo y guiados, en los asuntos públicos de ambos Estados, por la clara inteligencia del marido.

Si clara es la intervención del monarca aragonés en esta etapa preparatoria del primer viaje colombino, no es menos patente la de algunos personajes aragoneses de la corte.

¹ Colección de documentos inéditos, relativos al descubrimiento, conquista y organización de las antiguas posesiones españolas de Ultramar. Segunda serie, publicada por la Real Academia de la Historia; tomo 8º; II de los Pleitos de Colón, págs. 13 y 14. Madrid, 1894.

En efecto, la participación decisiva para la empresa descubridora del camarero del rey Fernando, Juan Cabrero, aragonés, de Zaragoza, está patentizada por testimonios irrecusables. Ya hemos tenido ocasión de dar a conocer un texto -la tercera pregunta del interrogatorio regio- demostrativo de cómo el parecer de Cabrero, coincidente con los de fray Diego de Deza y fray Hernando de Talavera, fué favorable para los planes colombinos, en el sentido de que Fernando el Católico "debía mandar hacer esta experiencia aunque se gastase alguna cantidad, por el grande provecho y honra que se esperaba de descubrirse las dichas Indias". Esta intervención favorable de Cabrero fué corroborada de una manera espontánea por el propio monarca en una cédula dirigida al hijo del Almirante -23 de febrero de 1512-, en la que con ocasión de manifestar su firme resolución de no conceder indios en encomienda a personas de los reinos de Castilla con residencia fuera de las Indias, advierte a Diego Colón que "a Juan Cabrero mi camarero los di porque trabajo que diese la empresa al almirante vuestro padre"².

Participación decisiva en el descubrimiento tuvo también el escribano de ración del Rey Católico, Luis de Santángel, nacido en Valencia, del reino aragonés. El fué quien adelantó "I cuento cxc mill" maravedís "para la paga de las tres carauelas que sus Altezas mandaron yr de Armada A las yndias, E para pagar A xristoual colon que va en la dicha armada"³.

Por su cargo de secretario del rey, Juan de Coloma, también aragonés, de

² CHACÓN Y CALVO, JOSÉ M.: *Cedulario cubano*. (Los orígenes de la colonización) I. Pág. 422. Madrid.

³ Este dato está tomado de un libro de D. Emiliano Jos, en vias de publicación; apéndice documental al capítulo Iº, documento núm. -I, pág. 29.

Borja, tomó parte activa en la redacción y suscripción de las famosas capitulaciones de Santa Fe de la Vega de Granada de 17 de abril de 1492. Finalmente, como detalle interesante y curioso, hemos de consignar aquí que las Capitulaciones granadinas, documento capitalísimo en la historia de la colonización, fueron registradas en el folio 135 v.º, del libro 3569 de la Cancillería aragonesa⁴.

De lo anteriormente expuesto se deduce la importante participación que tuvieron en la preparación del descubrimiento, Cabrero, Santángel, Coloma y algún otro. Todos ellos, personas significadas, acertaron a ver la trascendencia de la empresa propuesta y la magnitud de sus consecuencias. Todos la miraban como propia, como negocio en el que se encontraba comprometida la propia dignidad de la nación aragonesa. Frente a los castellanos, los más altos representantes del reino aragonés habrían de dar muestras de su alteza de miras, de su generosidad y desprendimiento en los momentos difíciles iniciales. Y es natural que así fuese. Al fin y al cabo, en principio, tan aragonesa como castellana era la empresa. Por eso, en la hora actual no es lícito hablar del esfuerzo primario de la Corona real castellana, sin mencionar al mismo tiempo la aportación, aunque de carácter particular, a la empresa descubridora de los personajes aragoneses. Su intervención, aparte lo que llevamos dicho, la encontramos reconocida en pleno siglo XVI por el gran monarca Felipe II, en un acuerdo de las Cortes aragonesas de Monzón, de 1585, del que más adelante resultó un especial fuero del reino: "Por cuanto el descubrimiento de las Indias -dice el fuero aragonés- y principio de la conquista dellas se hizo en el tiempo del Serenisimo Rey don Hernando el Católico, de gloriosa memoria, é *intervinie-*

ron en ello personas deste Reyno, Su Magestad de voluntad de la Corte, y a suplicación de aquella estatuesce y ordena..."⁵. No se puede repetir ya, sin faltar a la verdad, como anteriormente con tanta ligereza se ha dicho, que si la "conquista" de las Indias se atribuyó exclusivamente a Castilla fué ni más ni menos porque sólo a Castilla interesaba la empresa y porque ella fué quien sufragó los gastos; Aragón tuvo también su participación, aunque de carácter privado, a través de algunos elementos influyentes de la corte. Por esta razón, con gran fundamento se dice en una información anónima perteneciente a una colección de papeles referentes al célebre pleito seguido entre los hermanos Colón y el fiscal de S. M.: "Pro utroque regno (Castellae et Aragonum) fuerunt dictae Indiae acquisita"⁶

Como Estado nuevo, como ganancia conseguida durante el matrimonio, las Indias correspondían a ambos esposos. Fernando tenía en ellas su parte. De esta porción nos habla el monarca aragonés en su último testamento al instituir heredera de sus reinos y Estados a su hija D.ª Juana: "Item -expresa el monarca- hacemos e instituímos heredera y sucesora nuestra universal en los dichos nuestros reinos de Aragón, Sicilia... Jerusalem, Valencia, Mallorca... y en la parte a Nos perteneciente en las Indias del Mar Océano"⁷. Conste, pues, que a Fernando el Católico correspondía una parte del reino descubierto por Cristóbal Colón en 1492.

Ahora bien, ¿a cuánto ascendía la parte fernandina que ahora deja a la archiduquesa de Austria?

⁴ DEL ARCO, R.: Ob. Cit., pág. 150, nota 2.

⁵ *Fueros de Aragón*; Felipe II, en Monzón y Binéfar, 1585.

⁶ Col. Docs. *Inéditos*, 2ª serie, tomo 7º; I de los *Pleitos de Colón*, pág. 24.

⁷ DEL ARCO, R.: Ob. Cit., pág. 441.

Exactamente a la mitad de las Indias Occidentales. Es un texto de las actas de las Cortes aragonesas de Monzón de 1528 el que habla de ella: "el Rey Católico -dicen los procuradores al emperador Carlos- vuestro aguelo, tuvo por bien, por el adiutorio que los Castellanos hizieron al dicho Rey Católico en la conquista de alguno de dichos Regnos (de Aragón), dalles y encorporalles en los Regnos de Castilla la mitad del Regno de Granada⁸ et la mitad de las Indias que al dicho Rey Católico pertenecían⁹.

Este texto nos explica el motivo, la razón primera o más bien el pretexto que movió a Fernando el Católico a incorporar al reino castellano la parte que le correspondía en las Indias: la ayuda prestada por los castellanos a Fernando en la defensa y conquista de algunos reinos aragoneses constituye el fundamento de la liberalidad del monarca para con Castilla en el caso presente.

Como digo, esto nos parece sólo el pretexto, pero nunca la razón última determinativa del acto de voluntad fernandino. ¿Cesión de parte de un reino tan extenso y rico -aunque bien es verdad que al principio se desconocía el verdadero valor de las tierras ultramarinas- a cambio de simple ayuda castellana? Nos parece excesivo, sobre todo si tenemos en cuenta que no fué este un acto aislado, sino más bien el punto de partida de una política que bien podríamos llamar niveladora o imperialista, confirmada años después, en 1515, con la incorporación a la misma Corona del reino de Navarra, adquirida por el

propio monarca mediante conquista, para la que fué autorizado por el pontífice Julio II, quien previamente había excomulgado a los reyes titulares, Juan y Catalina, por la ayuda dispensada al francés Luis, "perseguidor de la Iglesia con armas y con cisma".

Desde luego, muy reconocido había de estar Fernando a la ayuda castellana, sobre todo a la conseguida en situación muy crítica para él cuando, siendo aún príncipe de Aragón, allá por el año 1473, tuvo necesidad de socorrer a su anciano padre, sitiado por el francés en la plaza de Perpiñán, con tropas castellanas del arzobispo de Toledo y de otros caballeros principales. En mucha estima debía de tener la cooperación de los reinos de su mujer, cuando por el tiempo en que tiene lugar el descubrimiento de América utilizaba para la conquista y defensa del reino napolitano, de la Corona aragonesa, los servicios de tropas castellanas mandadas por el famoso capitán Gonzalo de Córdoba, cuyo valor y dotes militares conocía muy bien el monarca aragonés por haberlo tenido muy cerca en las campañas de Granada y la Alpujarra. Servicios éstos muy estimables para no ser olvidados, pero no justificativos por sí solos de actos tan trascendentales como los que implican las cesiones de la mitad de las Indias y del reino de Navarra. Aparte de que Castilla tampoco podía olvidar la contribución personalísima del rey consorte al ponerse al frente de los vasallos castellanos para defender los derechos, muy discutidos, de su mujer y en gran peligro de perderse para siempre por la ayuda prestada al partido de la Beltraneja por los reyes de Francia y Portugal en los años inciertos de comienzos del reinado; como tampoco podía nunca olvidar Castilla los peligros a que expuso Fernando su real persona en la serie de cruentas batallas para la reconquista del último baluarte musulmán, del reino granadino, cuya

⁸ De momento, no nos explicamos la razón por la que pertenecía a Fernando el Católico la mitad del reino granadino. En virtud de los tratados celebrados en tiempos anteriores entre Aragón y Castilla, Granada era conquista reservada a esta última.

⁹ DORMER, DIEGO JOSEF: *Anales de Aragón*, libro segundo, capítulo XLI, pág. 381.

conquista, como hemos dicho, sólo a Castilla podía directamente beneficiar.

No olvidaba estos servicios Castilla, como tampoco los olvidaba la reina Isabel, quien en su testamento hacía a su esposo la merced señaladísima de dejarle mientras viviese la "mitad" de las rentas de las Indias "por la obligación y deuda -dice- que estos mis reinos (de Castilla) deben y son obligados a su Señoría, por tantos bienes y mercedes que de su señoría han recibido"¹⁰. Expresiva cláusula testamentaria que tan alto coloca el nombre del Rey Católico, a quien, por otra parte, se hace la justicia de dejarle el libre disfrute de la mitad de las rentas del Imperio indiano, exactamente las rentas que correspondían a la parte de las Indias que él años antes, con inteligente cálculo político, decidió incorporar a la real Corona de su mujer.

Por todas estas razones, suponemos nosotros que no el mero agradecimiento, puesto que al fin y al cabo éste había de ser recíproco, sino otros motivos más hondos habrán de buscarse para explicar convincentemente la, a primera vista, extraña política anexionista del Rey Católico.

La caravel·la "Niña". (Dibuix d'Ascenció Ferrer)

¹⁰ DEL ARCO, R.: Ob. cit., pág. 157.

Articles

SALVAGUARDA DELS JUEUS CRISTIANITZATS VINGUTS DE PORTUGAL (BARCELONA, 1492)

Per Pere Català Roca

El 10 de novembre de 1492 -quan encara no havia transcendit l'èxit de l'empresa colombina-, els monarques Ferran i Isabel, trobant-se a Barcelona, expediren una salvaguarda de tots els jueus que vinguéssin de Portugal amb l'ànim d'ésser bons cristians.

D'anterioritat, l'abril de 1487, coneixem un memorial dels jueus conversos fugits a Portugal, absolts a Roma, que desitjaven de regressar a Castella.

Ambdós documents han estat publicats a l'obra *Documentos referentes a las relaciones con Portugal durante el reinado de los Reyes Católicos*, II (Valladolid, 1960), edició preparada i anotada per Antonio de la Torre i Luis Suárez Fernández.

Suposem que l'esmentat memorial fou estès a Còrdova. Com sigui, relata que "por razón de la inquisición salieron algunas personas destos reynos al reyno de Portugal, los quales seguyeron en Roma sus cabsas e dizen que ovieron absolución del Santo Padre". O sigui que, havent representat al Papa llur causa, car "desean benyr a estos reynos", desitgen lliurement "venir e entrar e tratar e estar", "que ellos serbyran a Sus Altezas con syete mill ducados e ciento e çinquenta casas, que han quedado en Portugal porque tenian esta dicha absolución del Santo Padre".

D'aleshores, el 1487, al novembre del 1492, havien transcorregut cinc anys i

mig, i ara els Reis Catòlics eren a Barcelona. La salvaguarda que signaren valia per a totes les "ciudades, villas e lugares destos nuestros reynos e señorios" i fa constar que "algunos judios, estantes en el reyno de Portugal, que por nuestro mandado salieron de nuestros reynos e señorios, nos es fecha relación que ellos, alumbrados del Espiritu Santo, conociendo el horror en que estan, se querian volber a estos nuestros reynos para se convertir a nuestra santa Fe catholica e permanecer e morir en ella como catholicos christianos". Manifestaven, a la vegada, la voluntat "de vebir en los mismos logares donde vevian e moravan al tiempo que eran judios" i, així, demanaven que "mandasemos que las casas e bienes e rayzes, que ellos vendieron e dexaron, les fuesen vueltas e tornadas, por las personas que agora los tenian, por las cuantias de maravedis que ellos las vendieran, pagando los mejoramientos que en ellos oviesen fecho, o como la nuestra merced fuese."

La reial resposta queda expressada amb els conceptes següents: "...tomamos e recebimos so nuestra guarda e anparo e defendimiento real a todos los judios e judias, que ansi quisieren venir a los dichos nuestros reynos e señorios, siendo primeramente tornados christianos en la dicha Çibdad Rodrigo o en el dicho reyno de Portugal, o tornandose christianos e recebiedo agua de Espiritu Santo en el primero lugar de nuestros reynos, conviene a saber: los que sallieren de Portugal por Badajoz, que se tornen christianos en la dicha Çibdad Rodrigo; e los que sallieren por la dicha çibdad de Çamora, que se tomen christianos en la dicha çibdad de Çamora. E que en qualesquier de las dichas çibdades que se batisten se bautizen, seyten-do presente el obispo o su provisor e el corregidor o alcaldes de la tal çibdad, e que traygan fe autentica como reçibieron bautismo en la forma suso dicha; la

cual dicha fe asy mesmo mandamos que traygan los que se convirtieren en el dicho reyno de Portugal."

Calia, en tot cas, cerciorar-se "como los dichos judios se tomaron christianos e no pueda aver en ello cabtela nin simulacion alguna" i, per tal d'evitar que als conversos "non les sea fecho mal nin daño nin desaguisado alguno, en sus personas nin en los dichos sus bienes e faziendas", els sobirans ordenaven als oficials reials l'acompliment de "nuestra carta de seguro a los dichos judios". Quant al retorn de les propietats: "mandamos que, cada e quando por los dichos judios, que ansi se tornaren christianos, como dicho es, fueredes requeridos, fagades llamar ante vos las presonas a quien asi ellos vendieron las dichas sus casas e bienes rayzes, al tiempo que salieron e fueron destos dichos nuestros reynos, e, averiguando entrellos las contias de maravedis por los que vendieron, e pagandolas con los dichos mejoramientos que en ellas ovieran fecho, que las fagades volver a restituir libremente, para que esten e vivan en las dichas sus casas e bienes rayzes, sin que en ello les sea puesto impedimento alguno; por quanto nuestra merçed e voluntad es que ansi se faga e cunpla." Més encara: "Si algunas presonas les debian algunas debdas, ge las fagades pagar, las que justa e licitamente se fallaren que se las debian, non siendo de usura ni de logro nin de que las leyes de nuestros reynos quieren e disponen que non sean pagadas. E los unos nin los otros non fagades ende al por alguna manera, so pena de nuestra merced e de diez mill maravedis a cada uno que lo contrario fiziere para la nuestra Camara."

Precisament, la quantitat de deu mil maravedis és la renda que els sobirans havien establert per al primer expedicionari que veiés les Índies i que, com és sabut, correspongueren al Descobridor.

L'escriptura de salvaguarda és "dada en la çibdad de Barcelona, a diez dias de noviembre de noventa e dos años", amb les signatures "Yo el rey. Yo la reina".

Sense que puguem descobrir cap connexió amb tal document, no deixem de consignar que abans d'un mes, el 7 de desembre, es produí, a Barcelona, l'intent de regicidi comès per un pagès del lloc de Canyamars.

CRISTÒFOR COLOM I LA LLEGUA NÀUTICA CATALANA

per Jordi Bilbeny

Pel llibre d'En Rolando A. Laguarda Trías, *La aportación de mallorquines y portuguesas a la cartografía náutica en los siglos XIV al XVI*, sabem que a Castella, "d'ençà d'Alfons X, la llegua té una equivalència de tres milles"¹. Per ell, "segons la llei 3, títol XVI, de la segona Partida, tres mitgeres eren una llegua. La llei 25, títol 26, de la segona Partida ho confirma: *Quanto fasta una legua que son tres mil pasos*"². Amb la finalitat de corroborar aquesta mesura nàutica, treu a col·lació diversos exemples de navegants castellans medievals que ho palesen sense embuts. I arribat al segle XV, escriu: "El cordovès Pero Tafur és també categòric: *la cibdad [de Roma] es en circuyto muy grande de muro en torno veynte e quatro millas que son al terçio ocho leguas de las nuestras*"³. També dona aquesta equivalència En Diego García de Palacio a la seva *Instrucción Nautica*, de 1587. Per aquest autor, "vuit mil estadis fan una milla,

que són mil passos; tres milles fan una llegua de tres mil passos"⁴.

Del mateix parer és l'Antonio de Herrera. Per aquest cronista, en parlar-nos de les distància que hi ha per fer la navegació d'Occident a Orient, a la seva *Descripción de las Indias Occidentales*, de 1601, ens diu que tot és com és, "de manera que a vint llegües de viatges per grau, té aquesta demarcació de travessia, de l'una part a l'altra, tres mil nou-centes llegües Castellanes, cada una de tres mil passos, de cinc peus de vara Castellana"⁵.

I conformement ho constata En Sebastián de Covarrubias al seu *Tesoro de la Lengua Castellana o Española*, de 1611, car ens assegura que una milla "és un espai de camí que conté en sis mil passos, i tres milles fan una llegua"⁶. O sigui, que a començament del segle XVII la llegua castellana continuava, encara, contenint 3 milles. I, àdhuc, modernament, En Martín Alonso, al *Diccionario Medieval Español*, ho ha refermat, puix per ell, la milla del segle XV és una "mesura itinerària emprada principalment pels mariners i equivalent a la tercera part de la llegua"⁷.

Però no tan sols perviurà aquesta equivalència de la llegua de tres milles a la Castella del XVII, puix, encara, trobem la milla definida com a "la tercera part de la llegua marítima", al *Diccio-*

¹ ROLANDO A. LAGUARDA TRÍAS, *La aportación de mallorquines y portuguesas a la cartografía náutica en los siglos XIV al XVI*; C.S.I.C. - Instituto Histórico de Marina, Madrid, 1964, p. 23.

² Ídem.

³ Ídem, p. 23-24.

⁴ DIEGO GARCIA DE PALACIO, *Instrucción Nautica, para el Buen Uso, y regimiento de las Naos, su traça, y gobierno conforme a la altura de Mexico*; Pedro Ocharte, Mèxic, 1587, p. 63v.

⁵ ANTONIO DE HERRERA, *Descripción de las Indias Occidentales*; Emplenta Real, Madrid, 1601, p. 2.

⁶ SEBASTIAN DE COVARRUBIAS, *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* [text de 1611]; edició preparada per Martí de Riquer, Editorial Alta Fulla, Barcelona, 1989, p. 805.

⁷ MARTÍN ALONSO, *Diccionario Medieval Español*; Universidad Pontificia de Salamanca, Salamanca, 1986, tom II, p. 1396.

nario *Marítimo Español*, de 1831, d'En Timoteo O'Scanlan⁸; o ja ben entrat al segle XX, en un dels llibres de text de l'assignatura de "Geometria" del 1r curs de Nàutica: *l'Arqueo de Buques y Geometría Esférica*, d'En Cesáreo Díaz Fernández; pel qual autor, "el múltiple de la milla és la llegua marina, que té tres milles"⁹.

Pel que fa a l'equivalència de la milla italiana, En Laguarda és prou concís, puix respecte a això "ens informa fra Antonio de Lisboa, en el relat del seu *Viaje a Oriente*, al 1507, que de *Torín en adelante, hasta llegar a la cibdad de Venecia, se quenta por millas que tres hazen una legua, saluo ya que llegamos acerca de Venecia que entonces dos millas e no tres es una legua*"¹⁰. Ara bé: en centrar-se sobre els estudis cosmo-gràfics d'En Jacme Ribes, que creà l'Escola Cosmogràfica de Portugal, sota els auspicis d'Enric el Navegant, En Laguarda observa que els coneixements del cosmògraf català el dugueren "a establir que el mòdul del grau a la Mediterrània, expressat en llegües, era de $50:3 = 16,66$; [raó per la qual] es proposà conservar el mateix mòdul a l'Atlàntic, i per fer-ho en tingué prou a dividir $66,66: 16,66 = 4$; el quocient representava el nombre de milles que havia de contenir la llegua per complir la condició que havia establert. Fou així com adoptà la llegua de quatre milles"¹¹. O sigui, que la llegua de quatre milles és una solució nàutica catalana que es comença a aplicar, pel cap baix, des del primer terç del segle XV.

Justament per això, no és gens d'estranyar que En Colom l'empri sempre com a mesura. En el seu *Diari de Bord*, escriu el 3 d'agost que van navegar "fins a pondre's el sol cap al Sud seixanta milles, que són 15 llegües"¹²; i que la nit del 9 de setembre féu "cent vint milles, a deu milles per hora, que són 30 llegües"¹³. En tot el seu primer viatge, i com a única mesura de navegació, En Colom usa, al *Diari*, l'equivalència de la llegua de 4 milles en 46 ocasions. I així mateix ho fa a la resta de les seves singladures al Nou Món. En el tercer viatge, per exemple, anota: "Fins al golf que jo vaig dir, el qual vaig anomenar de les Perles, són 68 llegües de 4 milles cadascuna, com acostumem a la mar"¹⁴. És a dir, que, per En Colom, comptar amb llegües de 4 milles era un vell costum mariner, que només podia haver adquirit de la ciència nàutica catalana, perquè era l'única que l'emprava. Per això, En Laguarda afirmava que "En Colom no va atribuir l'equivalència de 4 milles al fet d'emprar milles italianes"¹⁵, perquè les milles italianes tenien –com hem vist– una altra equivalència.

En José Antonio Hurtado García, al llibre *La ruta T y D*, on evidencia que el Descobridor va emprar l'Atlas Català d'En Cresques per confegir la ruta que el menaria a Amèrica, també ha observat la novetat científica d'En Colom de mesurar les distàncies nàutiques en llegües de 4 milles. Així, després de constatar diligentment que "la ruta que segueix En Colom és de tal manera que fa que la llegua tingui quatre milles en la

⁸ TIMOTEO O'SCANLAN, *Diccionario Marítimo Español*; Imprenta Real, Madrid, 1831, p. 370.

⁹ CESÁREO DÍAZ FERNÁNDEZ, *Arqueo de Buques y Geometría Esférica*; Editorial Nautilus, S.L.; Madrid, 1952, p. 119.

¹⁰ R. A. LAGUARDA TRÍAS, op. cit., p. 26.

¹¹ Ídem, p. 66.

¹² CRISTÓBAL COLÓN, *Textos y documentos completos*; edició de Consuelo Varela, Alianza Universidad-320, Alianza Editorial, S.A.; 2a edició, Madrid, 1992, p. 97.

¹³ Ídem, p. 100.

¹⁴ Cf. MARTÍN FERNÁNDEZ DE NAVARRETE, *Colección de los Viajes y Descubrimientos que hicieron por Mar los Españoles desde fines del siglo XV*; Imprenta Real, Madrid, 1825, vol. I, p. 406.

¹⁵ R. A. LAGUARDA TRÍAS, op. cit., p. 24.

direcció i el rumb”¹⁶, ens diu: “Queda molt clar que al llarg de tota la travessia d’anada [del primer viatge] cal considerar que una llegua té 4 milles, a despit que la llegua marina castellana «de vint» en té 3”¹⁷. I, ben sorprès, torna a insistir-hi: “No existeix absolutament cap mesura de l’època, o anterior, que estableixi una correspondència semblant. La mesura marina de Castella era la llegua «de vint». És a dir, que per cada grau de circumferència es recorren vint llegües; per tant, 60 milles, i cada llegua tenia 3 milles”¹⁸. I ho torna a remarcar tot seguit: “En Colom utilitza al *Diari* un valor de la llegua equivalent a 4 milles; a la seva època, el valor normalment utilitzat era de 3 milles”¹⁹. Per acabar consignat que, pel que fa a la utilització de les llegües de 4 milles, “En Colom s’aparta del que a la seva època és lògic”²⁰. Del que és lògic, evidentment, a Castella, però no pas a Catalunya. L’observació de l’Hurtado García ve corroborada pel parer del capità de nau Julio F. Guillén Tato, pel qual, ultra consignar, en parlar-nos de la llegua, que “poques són les singladures en què l’Almirall no cita aquesta unitat de distància”²¹, ens innova que En Colom, “encara que quasi sempre compta per llegües a l’estil oceànic, la llegua que emprava no és la castellana o de 17 1/2 al grau, sinó una altra de major, de 14 i 2/3” que era “equivalent a quatre milles, segons la seva pròpia confessió”²². I, exactament, per aquest motiu, en parlarlos del *Diari de Bord* d’En Colom i de

les anotacions que hi fa per calcular les distàncies, En Salvador García Franco, al llibre *La legua náutica en la Edad Media*, ens assegura que “a totes [les citacions] En Colom dóna quatre milles a la llegua”²³.

També per En Ferran Colom, expert cosmògraf i bibliòfil famós, segon fill del Descobridor, el seu pare emprava la llegua de 4 milles. En García Franco ens adverteix que “per En Cristòfor Colom, el grau terrestre valia catorze llegües i dos terços de milla, segons digué el seu fill Ferran a les sessions de la Junta de Badajoz, que tractava de dilucidar cap a quina part queien les Moluques en relació al meridià de la demarcació. En el parer que donà En Ferran Colom a la Junta de Badajoz, el 13 d’abril de 1524, s’hi insereix aquest paràgraf: «En Ferran Colom diu que la certesa de saber quantes llegües *castellanes* o marineres de quatre milles per llegua corresponen a un grau...»²⁴. En vista de la qual afirmació, conclou que “l’Almirall de les Índies creïa en un grau de catorze llegües i dos terços de milla, o bé de cinquanta-sis milles i dos terços; és a dir, que aquestes llegües contenien quatre milles”²⁵.

Amb tot, com que ja em vist com, segons les lleis de Castella i d’acord amb els tractats de nàutica dels castellans, la llegua castellana de l’època conté tres milles; que aquesta equivalència és acceptada per tothom i que, fins i tot, els entesos moderns troben estrany que En Colom emprava una llegua de quatre milles; d’aquí, hem de concloure, atès l’absurd categòric de l’afirmació i la seva manca de rigor científic, que quan es fa dir a En Ferran Colom que el seu pare emprava “les llegües *castellanes* marineres de

¹⁶ JOSÉ ANTONIO HURTADO GARCÍA, *La ruta T y D*; Gobierno de Canarias-Consejería de Presidencia y Relaciones Institucionales, Santa Cruz de Tenerife, 1999, p. 55.

¹⁷ Ídem, p. 45.

¹⁸ Ídem, p. 31.

¹⁹ Ídem, p. 32.

²⁰ Ídem, p. 39.

²¹ JULIO F. GUILLÉN TATO, *La parla marinera en el Diario del primer viaje de Cristóbal Colón*; Instituto Histórico de Marina, Madrid, 1951, p. 78.

²² Ídem, p. 139.

²³ SALVADOR GARCÍA FRANCO, *La legua náutica en la Edad Media*; Instituto Histórico de Marina, Madrid, 1957, p. 45.

²⁴ S. GARCÍA FRANCO, op. cit., p. 43-44.

²⁵ Ídem, p. 44.

quatre milles”, el text hauria de dir “les llegües catalanes marineres de quatre milles”.

Ara, des d'aquesta nova òptica cosmo-gràfica, no és gens estrany que En Joan de la Cossa, militar occità que serví la causa de Renat d'Anjou i de la Generalitat de Catalunya entre 1464 i 1472²⁶, emprés en les seves mesures nàutiques, talment com En Colom i els cartògrafs catalans, les mateixes llegües de 4 milles. En Fernando Silió Cervera ho ha observat molt assenyadament al seu magnífic estudi *La Carta de Juan de la Cosa. Análisis cartográfico*. Per ell, “es comproven empíricament dues característiques significatives de la carta d'En Juan de la Cosa. En primer lloc, que els valors de les divisions dels troncs de llegües varien en funció de la latitud. Si el tronc de 12 llegües (50 milles romanes) és vàlid a l'equador, per a les nostres mesures a la Mediterrània aquest tronc s'ha de transformar en un altre de 10 llegües (40 milles)”²⁷. L'evidència que la llegua de 4 milles, com a mesura nàutica catalana, serà la que s'imposarà, a partir del segle XVI, a tota la marina espanyola, és tan diàfana que En Nils Adols Nordenskiöld, al seu *Periplus. An essay of the early history of charts and sailing-directions*, de 1897, ja establí l'origen català d'aquesta unitat de mesura, car escriví que “hom pot suposar que la llegua espanyola, o més ben dit la catalana, fou la mesura de longitud per al portolà normal”²⁸.

Per tant, si la llegua que emprà En Colom no és ni la castellana ni la italiana; que, segons hem comprovat

²⁶ Vg. JORDI BILBENY, “Joan de la Cossa i Catalunya”; *Salobre*, 2a època, Arenys de Mar, setembre del 2000, núm. 10, p. 15-17.

²⁷ FERNANDO SILIÓ CERVERA, *La Carta de Juan de la Cosa. Análisis cartográfico*; Fundación Marcelino Botín, Santander, 1995, p. 198-199.

²⁸ Cf. F. SILIÓ CERVERA, op. cit., p. 164.

pels estudis d'En Nordenskiöld i d'En Laguarda Trías, la llegua de quatre milles és un tret fonamental i característic de la ciència nàutica catalana, que passarà a ser posteriorment, el patró de la llegua nàutica espanyola; i que, segons ens diu el mateix Descobridor, aquesta mesura és la que tant ell com els seus mariners “acostumen” a fer servir, em sembla fora de tot dubte que el gruix de l'expedició colombina, hauria de ser també catalana.

Així, novament, quan En Colom anota al seu *Diari* que la nit del dimarts 13 de novembre, la seva caravel·la “estuvo a la corda, como dizen los marineros”²⁹, ens està posant en evidència que aquests mariners eren catalans, car expressaven en llengua catalana els seus conceptes nàutics.

Per això mateix, quan En Miquel de Vilanova (o Servet), en parlar-nos de la primera expedició colombina, als seus *Vuit Llibres de la Narració Geogràfica de Claudi Ptolemeu*, de 1535, ens assegura que les Illes Afortunades “disten de Cadis 200 llegües, segons computen ells les seves llegües, car donen a cada llegua 4 milles”³⁰, ens torna a palesar que el gruix de mariners que anaven amb En Colom a Amèrica, per tal com comptaven amb llegües de 4 milles, no podien ser sinó catalans.

²⁹ C. COLÓN, op. cit., p. 36.

³⁰ MIGUEL VILANOVANO [SERVET], *Ocho Libros de la Narración Geográfica de Claudio Ptolomeo Alejandrino* [segons l'edició de Lió, de 1535]; traducció del llatí a càrrec de José Goyanes Capdevila, Biblioteca Clásica de la Medicina Española-10, Imp. de Cosano, Madrid, 1935, p. 174.

SOBRE EL NOM "FERNANDO" POSAT A UN FILL DEL FUTUR DESCUBRIDOR

Per Dalmau Valls

La sospita que el fill segon de Cristòfor Colom rebés el nom de Fernando com a expressió afectuosa del futur Descubridor envers el rei catalano-aragonès, creiem veure-la resolta, en sentit afirmatiu, pel coneixement de la línia familiar de la mare, Beatriz Enríquez de Harana, on no se'ns afigura cap Fernando o Hemando.

Per un tal seguiment familiar matern, ens hem servit de l'obra *Beatriz Henríquez de Harana y Cristóbal Colón* (Madrid, 1933; 1a. Reimpresió: Sevilla 1991), elaborada per José de la Torre y del Cerro i publicada per l'Instituto Hispano-Cubano de Historia de América (Fundación Rafael G. Abreu).

L'autor d'aqueixa obra trobà en els arxius cordovesos nova documentació concernent, d'alguna manera, l'amant que fou de Colom, i ens valem de la recopilació feta, per a retenir, si més no, els conceptes següents:

- Pàg. 32) "El apellido Arana es de origen vizcaíno. Ya en el siglo XIV aparece en Córdoba, escrito Harana y enlazado con el de Henríquez."

- En nota: "No es indiferente la ortografía del apellido *Harana*. La *h* tuvo y aún conserva en esta tierra de Córdoba, un valor fonético en gran número de voces, algo más que el de aspirada; el gutural de *j* cuando procede de vocales fuertes, y el de la *g* unida a las débiles, así es que *Harana* se pronunciaría *Jarana*. Pero la razón principal de que escribamos así este apellido es porque con *h* aparece siempre en los textos de los documentos de esa época y aún en los de la posterior."

- Pàg. 21) Les relacions amoroses de Colom amb la Beatriz Enríquez de Harana no exerciren cap influència en

l'empresa de la Descuberta, llevat de fer-li a Colom, "más llevaderas y agradables sus forzadas estancias" a Còrdova; "pero sí ocupan un gran lugar en su vida y han pesado gravemente sobre su conciencia y también sobre su memoria."

- Pàg. 57) "Durante el año 1487 fue cuando Cristóbal Colón hubo de cono-cer a Beatriz Enríquez. Era ésta hija, co-mo es sabido, de Ana Núñez de Harana y de Pedro de Torquemada, modestos labradores, residentes y tal vez vecinos de la aldea o villa de Santa María de Trassierra". En morir el pare, la vídua traslladà la residència a la capital cordo-vesa, on morí ella el 2 de juny del 1471, deixant orfes els fills: Pedro y Beatriz. Quedaren tutelats per l'àvia Leonor Núñez i la tia materna Mayor Enríquez de Harana. "La Beatriz Enríquez aprendió a leer y escribir, lo que ya era bastante y aún demasiado para aquella época." Finades l'àvia i la tia, "los dos hermanos tuvieron que caer bajo la tutela de otro tío, Rodrigo Enríquez de Harana, persona que figuraba mucho en Córdoba".

- Pertocant al fet que la mare de Fernando Colón no emprés el cognom patern Torquemada -ni tampoc el matern Núñez-, recordem que a los Misterios de Colón (1996), Jaume Sabater Palmes manifesta (p. 52) que llavors "era freqüent el canvi de cognoms; en tal aspecte existia una anarquia total."

- Pàg. 60) "El 15 de agosto de 1488 dio a luz Beatriz un niño, al que le pusieron Fernando, nombre extraño a los familiares de los padres, pero que era el del esposo de la reina Isabel".

Hem arribat on volíem: el qui seria biògraf del seu pare i culte bibliòfil, Fernando Colón, tingué, versemblantment, el nom -diguem millor: el prenom- com a homenatge o ressò al rei Ferran, rei dels catalans.

Coda final: "Es posible que a Cristóbal Colón lo cogiera en Córdoba el naci-

miento de su hijo, al que luego mostro gran afecto, mas no es seguro; porque dos meses antes, según las señas, andaba por Murcia.”

Els reis van arribar a Múrcia el 26 d'abril del 1488 i a les acaballes de juliol, partiren cap a Valladolid.

Bibliografia

R. CARRERAS VALLS.

El català XPO Ferens Colom de Terra Rubra descobridor d'Amèrica. Impremta Altès, Barcelona 1930.

M. FORNAGUERA I RAMON.

Mi Cristobal Colom. El Joan Colom de la tesis catalana. Biblioteca Nacional, Bogotà 1945.

Com ha copsat el lector no ens proposem ressenyar cap obra de la bibliografia colombina que acabi de ser publicada i que en conseqüència hom la pugui adquirir amb la facilitat habitual que ofereix un llibre acabat de publicar.

Les dues obres, petites obres, que ens proposem comentar tampoc es troben amb comoditat a les parades de llibres vells. És tan reulat el dia que van aparèixer una i altra que potser sí que poden esdevenir una novetat per a més d'un dels nostres pacients lectors. El seu format en forma de quadern no passa de les vuitanta pàgines el primer i de les trenta el segon, amb un format de 7 x 24 cm totes dues. Cal dir que ambdós textos corresponen a les conferències que donaren els autors en el seu dia.

Carreras Valls pronuncià la conferència *El català XPO Ferens Colom de Terra Rubra*, el dia 1 de desembre

de 1929, a l'Ateneu de Tortosa. La publicació del contingut que hi esmerçà fou publicat l'any següent.

A fi de ser fidels a allò que exposà Carreras Valls en la seva conferència, transcrivim una part del comentari que en féu *la Veu de Catalunya* i que s'edità conjuntament amb l'escrit llegit per l'il·lustre historiador.

“El primer document que apareix en la història de Colom -diu- és el pagament del tresorer González, lliurat a Còrdova el 5 de maig de 1487. Aquest document ens assabenta que el seu nom era Cristòfor Colom i que era estranger. Conseqüentment, totes les hipòtesis bastides entorn del cognom Colom i Colombo cauen davant l'eloqüència d'aquest fet. El que era estranger a Còrdova no podia haver nascut en els dominis de Castella i Lleó. El que es deia Colom i no Colombo, solament per *accidens* hauria nascut a Gènova o en

qualsevol altre indret que no sigui Catalunya, ja que el cognom Colom és exclusivament català. Tampoc no es pot creure que nasqués a Gènova qui no sabia parlar l'italià, com hi ha comprovat l'il·lustre Ulloa.

El segon document que cal analitzar és la declaració de Bartomeu Colom, testimoniada pel fill del descobridor i pel pare Las Casas, segons la qual els Colom eren de Terra Rubra, en català Terra Roig, o Terra Roja, i que la seva pàtria era Gènova. Aquesta declaració és la que va portar l'orador a investigar per Catalunya, principalment per l'Empordà i Urgell, i a fixar definitivament el bressol de Colom a Terra Roig, baldament no pugui dir concretament la casa del terme on va néixer el descobridor. El lligam entre Terra Roig, Tortosa i Gènova és tan fort a l'època de la naixença de Colom, que solament la passió pot contradir-lo. Dir que els Colom signaven de Terra Rubra perquè això podia ésser un renom, és un absurd que no hi ha hagut absolutament cap historiador del món que ho hagi dit. Tots han proclamat que Terra Rubra feia referència al lloc d'origen. Crec que els Colom signaven de Terra Rubra per a diferenciar-se dels Colom de Barcelona, de qui eren parents.

El tercer document que analitza és la declaració de Cristòfor Colom, expressada per ell en una lletra adreçada als Reis Catòlics, escrita a Jamaica, el 7 de juliol de 1503, en la qual diu: "*Yo vine a servir de 28 años, y agora no tengo cabello en mi persona que no sea cano, y el cuerpo enfermo*". Aquesta declaració que, fins a la data, s'ha cregut per tots els historiadors equivocada, és certa, i és molta la documentació que acredita que Colom va dir la veritat. Colom, quan tenia 22 anys, va servir Joan de Calàbria; als 26 servia encara Reiner d'Anjou, i als 28 va entrar al servei dels Reis Catòlics. La compro-

vació d'aquests fets ha determinat l'any exacte de la seva naixença. Colom va néixer l'any 1447, a Terra Roig.

En corroboració dels antecedents exposats, cita una nombrosa documentació inèdita descoberta pel conferenciant a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i prescindint de tractar de tota la relativa als Centurions i Spindoles, analitza únicament el document de 6 de juliol de 1475, com antecedent necessari per a comprendre l'entrada de Colom al servei dels Reis Catòlics, quan tenia 28 anys, i perquè és la demostració palesa de l'existència a Barcelona de Guillem i Guillem Joan Colom, que són els únics navegants del seu cognom als quals pugui referir-se el fill del descobridor en la biografia que va fer del seu pare. Analitza detalladament els combats navals realitzats en 1475, a Andalusia, i el de 13 d'agost de 1476, en el qual va naufragar Colom anant amb Guillem Joan Colom de Barcelona, segurament en l'uxer de Pesquer, amb el qual nom s'encobria Guillem Joan Colom. Afegeix que si els italians o els gallecs, o tants d'altres, haguessin fet, en relació a les seves hipòtesis, una descoberta com la d'aquest document que tot d'una ens assabenta de qui eren els parents de Cristòfor Colom i la possibilitat de la seva entrada al servei dels Reis Catòlics, a hores d'ara la nova d'aquest document s'hauria escampat arreu.

Fa alguna al·lusió a les "Historiae" i al testament de Colom de 22 de febrer de 1498, que és una adulteració monstruosa d'un text autèntic, com ho prova el donar per viu el príncep Joan, quan era mort, i esmentà lleugerament l'heràldica de Colom, la qual és eminentment catalana, àdhuc en els detalls del Castell i del Lleó, que no tenen absolutament res a veure amb aquestes regions hispàniques.

Acaba dient que a l'objecte que les seves manifestacions no siguin tergiversades en la part essencial de la prehistòria de Colom, creu preferible de llegir el darrer capítol del seu llibre "Catalunya descobridora d'Amèrica".

És de notar que l'edició consta d'una bella portada i que després de l'original català, el segueixen les traduccions en castellà, francès, italià, anglès i alemany. Aporta a la fi del llibre, gravats i documents inèdits i un índex cronològic per a la seva biografia fins a 1487.

Mi Cristobal Colom. El Joan Colom de la tesis catalana, és el títol de la conferència dictada el 8 de juliol de 1944 a la Biblioteca Nacional de Bogotà, per **Ramon Fornaguera i Ramon**.

Fornaguera era un mestre exiliat. Ja havia demostrat al seu país, la seva vàlua com a estudiós en qüestions pedagògiques, però no oblidà la importància que té la història i la geografia per a formar la personalitat professional d'un bon mestre. I val a dir que hi excel·lí en aquesta funció. Fornaguera va ser un incansable treballador per la pàtria llunyana i que no tornaria a trepitjar.

En *Mi Cristobal Colom* Fornaguera es mostra un erudit en les ciències històriques i un coneixedor de la història de Catalunya amb capacitat interpretativa sorprenent.

La seva conferència esdevé un trajecte documentadíssim sobre la teoria catalana que, a mesura que hom hi va avançant s'adona de la informació que posseïa dels fets relacionats amb la verdadera naturalesa catalana del descobridor. No és exagerat afirmar que en el text hi és tot o gairebé tot el referent a la teoria catalana.

Una transcripció de la part final d'aquesta obra, que cal considerar que

fou escrita en 1944, farà adonar dels coneixements que tenia l'autor i de les conclusions que en treu:

"Pasaremos ahora al tercer punto de esta charla, que la reduciremos a amontonar los hechos principales de la vida de mi Colom, de manera descarnada, y casi cinematográfica; para resumir lo tratado y dejar sentada mi tesis:

a) Colóm embarcaría por vez primera a los 15 años en Amposta, puerto de entrada del Ebro, o en Tortosa, algo más adentro. El navío lo llevó a Rodas, e hizo escala en Italia. El mismo bajel conducía al Gran Maestre, el Electo de la Orden de San Juan Bautista de Jesusalén, don Pere Sa Costa, castellano que era de Amposta y según parece familiar de Colóm.

b) Colóm bajo el nombre de pila de Juan y con apellido Colóm o Culóm, según las distintas pronunciaciones catalanas, que los franceses convirtieron en Coulo, durante años navegó por el Mediterráneo. Después, como revolucionario, por los asuntos de Juan II, entró como corsario al servicio de René d'Anjou, y más adelante, sirvió a los órdenes del célebre corsario Caseneuve, del Rey Luis XI de Francia.

c) Colóm en el año de 1476 naufragó en las costas portuguesas, durante un combate naval, que sostuvo frente al cabo de San Vicente, a las órdenes de aquél corsario. De este hecho hace arrancar su grandioso poema *L'Atlántida* el poeta catalán Verdaguier.

d) Colóm es el mismo Scolbus, que figura en la lista de los expedicionarios del viaje que el Rey de Dinamarca, a ruego del de Portugal, realizó por Islandia y Groenlandia, en 1476. Y sería en este mismo viaje, o en el otro inmediatamente posterior, que prosiguió hasta más allá de Terranova; y, cuando siguió hacia el sur, por causa de una tormenta, llegó a dar a las costas de Santo Domingo y se realizó el pre-

descubri-miento, del cual hablan los versos de Castellanos. Hecho que, tácitamente y con elocuencia, se reconoce a las "capitulaciones". Regresó entonces a Portugal y Canarias y fué en esta ocasión, cuando creyendo que había tocado el legendario Cipango, concibió la idea de realizar el viaje por occidente a la India, plan que sometió a los reyes Católicos y al de Portugal.

CAPITULACIONES. Fecha 17 de abril de 1492.

"Las cosas suplicadas que vuestra alteza dan e otorgan a Don Cristobal Colóm, en alguna satisfacción de lo que ha descubierto en los mares, océanos y del viaje que agora, con la ayuda de Dios, ha de hacer por allá en servicio de vuestra Alteza ..."

Vemos pues, con claridad meridiana, que el Almirantazgo y Virreynato se lo otorgan a Colóm no como incentivo de lo que va a descubrir, sino que se le da, ante todo, en satisfacción alguna, es decir, que debiera ser mucho mayor el premio "De aquello que ha descubierto".

LA MINUTA de la capitulaciones son así:

- 1).-Colóm y sus herederos gozarían del título de almirantes de todas las tierras que descubriesen, con los títulos y prerrogativas que corresponden a un Almirante de Castilla.
- 2).-Sería nombrado Virrey y Gobernador de todos aquellos países; con derecho a nombrar tres Gobernadores, uno de los cuales sería elegido por el soberano.
- 3).-Podría conservar para sí, una décima, de oro y plata de todos los artículos de comercio con los cuales se hiciesen transacciones.
- 4).-Si surgiese algún pleito entre los

mercaderes que comercien con aquellos nuevos países, el Almirante o el lugar-teniente suyo, serían los únicos jueces que debían fallar.

5).-Colóm podía contribuir con la octava parte de los gastos de cualquiera otra expedición que se enviase a las nuevas tierras, lo mismo que de aquella, con derecho a media parte de los beneficios.

Es conveniente observar que no es el contrato de un hombre que pide humildemente que se le otorgue como limosna, porque se trata de ilusiones vagas... nada de ello. Se concreta todo, entre unos Reyes y un hombre. Tampoco se habla de la tal especiería. Y no vamos a creer que para hallar tan solo un camino, fuera necesario llevar ciento veinte hombres!... Y aún, debemos hacer incapié, en que, viajaba con él, un judío experto en lengua árabe, hebreo y caldeo, que va como intérprete. Además Colóm llevaba unas credenciales de los Reyes Católicos, para saludar y tratar con los monarcas que hallare. Repito, que no vemos por ninguna parte, interrogante alguna en esta expedición.

e) Colóm es el marino -cartógrafo que, durante su estadía en Andalucía, entre 1487 y 88, recibe de los Reyes, hasta la suma de 14.000 maravedises. "Por servicios secretos prestados a la corona". Cuáles hay que suponer fueron aquellos servicios?...

Los recibos de la mencionada suma, pueden verse en el Archivo de la Corona de Aragón y no en el de Simancas.

f) Colóm por sus anotaciones marginales en sus libros, por sus ocupaciones en cartografía y por su origen judío, forzosamente debe estar al corriente de los estudios geográficos y náuticos que durante el siglo XIII, XIV y XV, realiza la "Escuela Náutica de Mallorca" de raíz y dirección arábigo judío. Tal importancia tendría la mencionada escuela que, cuando Enrique el Nave-

gante, portugués, funda en Chagres su escuela, pone de Director de ella a un catalán-judío escapado de la de Mallorca.

g) Colóm, por tanto, conoce las cartas de navegar de la época y ha consultado el Atlas Catalán; una copia del cual, se encuentra hoy en la Biblioteca Nacional de París y de fecha 1375. En él figuran situadas algunas islas de la Oceanía, y también alguna entre Europa y Asia, con el nombre de Brasil, Antillas, Salvajes, etc. Y en el mismo mapa, figura una leyenda y un dibujo, en la Costa de Oro que dice así: "*Jaume Ferrer partí vers lo Riu d'or, el X d'agost de 1346*". Como ven se trata de un compatriota de Colóm que se adelantó en más de un siglo a las expediciones de los portugueses. Ya en el siglo XIV, el tráfico catalán con las Canarias y posiblemente con las Islas del Cabo Verde, eran frecuentes.

h) Colóm por muchas de sus palabras, se conjetura que perteneció a la escuela de Raimundo Lulio. (Ramon Llull), catalán de Mallorca, modelo de sabiduría, santidad y dinamismo, que se adelanta a las más destacadas figuras del Renacimiento. A finales del siglo XIII crea una escuela de lenguas en Mallorca; desem-paña cátedras en Montpellier, París y Oxford; predica el cristianismo en la corte del Rey de Mongolia y en Armenia, escribe uno de los primeros catecismos en romance, en lengua catalana. Como Roger Bacon, de su misma época, así como, los filósofos griegos, sostuvieron que la tierra era esférica.

No puedo estarme de transcribir un párrafo de nuestro Llull, escrito dos siglos antes de la gesta de nuestro Colóm, para destruir el mito de la tierra plana.

"La causa principal del flujo y del reflujo, de la mar grande o de Inglaterra, Francia, España, y todo el continente de África, en las que ven los ojos el flujo y el reflujo del agua; porque el arco que forma el agua, como cuerpo esférico, es preciso

que tenga estribos opuestos en que afiance, pues de otro modo no pudieran sostenerse; y por consiguiente, así como en esta parte estriba en nuestro continente, en la parte opuesta del *poniente estriba en otro continente, que no vemos ni conocemos desde acá*. Pero la verdadera filosofía que conoce y observa por los sentidos la esferecidad del agua tan movediza, sean pedestales de su arco, infiero que, necesariamente, en la parte que nos es occidental *hay continente*, en que tope el agua 'así como topa en nuestra parte respectiva oriental'".

Si el Continente hubiera sido el Asia, ya lo habría mencionado nuestro pensador, puesto la existencia del mismo era sabido. También era sabida la vuelta al África por los Fenicios y posiblemente se tenían noticias de que hubieran pasado a la punta de Natal. Se trata de una travesía de 1600 millas, con islotes que sirven de puente y que hacían posible la navegación.

i) Colóm, tal como todo el mundo en su época, sabía de las expediciones de los Polos a la China. El libro que había escrito al regreso, era literatura manjar de todos los ciudadanos cultos de aquella época.

j) Colóm soñó con cristianizar gentes paganas para imitar al primer Obispo de China nuestro Fray Geroni (catalán) que en el ocaso del siglo XIII visitó también, como los hermanos Polos, el lejano Katay, y como, más adelante, el catalán San Pedro Claver. Colóm sería más amigo de paganos que de cortesanos.

k) Como buen patriota y buen navegante, nuestro Colóm, por el Mediterráneo gustó seguir las huellas y pararse en los jalones que habían clavado los famosos almogávares, guerreros y colonizadores, que, temporalmente, se adueñaron del Imperio Bizantino; fueron terror de los turcos, y treparon en las cumbres del Asia. Los mismos que lograron que, durante 90 años, sobre la Acrópolis de la inmortal Atenas, flotara la

bandera de las cuatro barras, y aquella ciudad se rigiera por las leyes de la ciudad de Barcelona.

l) Colóm no se casa con la hija de un vendedor de telas ni con la de un prestamista judío; lo hace con la hija de uno de los más famosos marinos portugueses, que le llamaban el "Navegante", al cual, el Rey de Portugal, por los servicios prestados, lo nombra gobernador de Porto Santo, una de las islas Maderas. En ella vivió Colóm su buena temporada. ¡Cómo conversaría MI COLÓM con el suegro y con los marinos que allí arribaban!

ll) Colóm muy hombre y tan débil como tantos, se deja embaucar por sirenas, pues se sabe de algunos hijos naturales. Cuando enviuda de la portuguesaña, se va a vivir a Andalucía y buscando palo en que treparse, se casó nada menos, que con dama de alta alcurnia. Y nos preguntamos. ¿Cómo la seduciría?... Ya no era joven y buen mozo! Y si, siguiendo la tesis genovesa nos lo imaginamos comiendo la sopa de conventos, y sin méritos algunos positivos, cómo se explica que cayera tal dama en las redes amorosas de mi maduro COLÓM?...

m) Cómo se nos explica que "intruso extranjero", pudiera discutir con un Rey de tú a tú, con minuciosidad tan sorprendente, y con las máximas exigencias, las mutuas bases y las condiciones bajo las cuales va a reallizar su expedición?... Contrato comercial, no de pedigüño, en el cual se embarcan con parte de dinero, no solo los dos entusiasmados, sino que también cartógrafos y marinos consumados, que, como los Pinzones, aportan su parte, y van a documentarse.

n) Creemos que Colóm, en uno de los viajes que hizo a Bristol (Inglaterra) en donde había un barrio de catalanes, conversaría con Cabot, paisanos que, como quizás él mismo, habían tomado nacionalidad acomodada (veneciana aquellos), para esconder su judaísmo o la intervención tenida en las sublevaciones de

la patria lejana. Dos de los Cabot, antes que el propio Vespucio y aún Ojeda (1496-1497), hubieran reconocido tierra firme en las costas del Labrador, y habían ocultado la entrada al estrecho de Hudson; parece, muy seguro, que bajaron hasta el paralelo del hoy Washington, buscando por cuenta de Inglaterra el paso a las Indias por el Noroeste; paso, que sin duda, había ya originado al viaje del Rey de Dinamarca unos años antes.

ñ) Colóm reconoció al Cabot, que después, al servicio de España, y antes de que nuestro Quesada remontara el Rio Grande de la Magdalena en busca del Dorado, remontó el Plata, y por el afluente Paraguay, subió hasta muy cerca de donde hoy se halla la capital de la República del mismo nombre.

o) Colóm es paisano también de Fray Serra, aquel que doscientos años más tarde fundara San Francisco de California, en la bella bahía del Pacífico... Y también lo es de toda la pléyade de guerreros y hombres de importancia que intervinieron en las guerras de independencia de este país. Tan tenaz y aventurero como Sardá, más ambicioso y menos genial que Sucre, menos estratega que Borrás y que Salóm, tan afortunado en lides diplomáticas como Gual y el bogotano Pey."

Hem volgut retre homenatge a dos historiadors eminents que varen contribuir des de l'estudi i la ciència a construir el projecte de país que, des de la renaixença política, el món de la cultura i de la llengua, en fou fonament elemental.

Joaquim Arenas i Sampera

